

Міжнародний університет бізнесу і права

**БІЗНЕС-
НАВІГАТОР**

Науково-виробничий журнал

№19
2010

м. Херсон

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В економіці України земельні ресурси відіграють провідну роль, оскільки вони є базою для виробництва продовольства та сировини для промисловості. Перехід до господарювання на засадах ринкової економіки, запровадження приватної власності на землю, створення різноманітних форм господарювання зумовили підвищений інтерес як до самої землі, так і підходів щодо раціонального використання та способів її обробітку.

Особливої актуальності набуває проблема екологобезпечного використання земель останніми роками, оскільки нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення в Україні призвело до зниження родючості ґрунтів, поширення ерозійних процесів, збільшення площ забруднених і деградованих земель. Це потребує розробки, обґрунтування і впровадження заходів щодо забезпечення ефективного й екологічно безпечного їх використання.

На початку ХХІ століття наша планета Земля, у тому числі й територія України, переживає невпинне погіршення стану природного навколишнього середовища, прискорення процесів деградації ґрунтів внаслідок антропогенної діяльності, зростання потреб в енергії та природних ресурсах. Подальші зміни клімату вимагають розробки довготривалої стратегії і тактики ведення землеробства з урахуванням цих змін. Сільське господарство України з усіх галузей суспільного виробництва найтісніше пов'язане із живою та неживою природою і дуже істотно впливає на зміну ґрунтів, флори і фауни, якості повітря й води, що найчастіше веде до порушення динамічної рівноваги в агрофітоценозі й породжує низку проблем, усіх наслідків яких ми ще навіть не уявляємо. Одним із головних чинників, що дестабілізують екологічну ситуацію, є надзвичайно інтенсивне сільськогосподарське освоєння й розорювання земель. Питома вага ріллі в державі становить 57,5% площі суші, тоді як у США - 27%, а в густонаселеній Німеччині — лише 32%. На території семи західних областей України ці диспропорції ще відчутніші — з 5,9 млн га сільськогосподарських угідь 4 млн га, або 68,2 %, припадає на рілля. Надмірне розорювання цих земель, у тому числі на схилах, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення ріллі, луків, лісів та водойм, що негативно впливає на стійкість агроценозів.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні і практичні аспекти збереження та відтворення земельних ресурсів, підвищення родючості ґрунтів, їх захисту і раціонального використання досліджувались вітчизняними та зарубіжними вченими. Вивченню проблем ефективного й екологобезпечного використання земельних ресурсів значну увагу приділили відомі вчені економісти-аграрники: П.П. Борщевський, В.Г. В'юн, В.В. Горлачук, А.С. Даниленко, Б.М. Данилишин, Ю.А. Махортов, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, В.М. Трегобчук, М.М. Федоров, Т.С. Хачатуров, та інші. Однак багатовекторність проблеми зумовлює необхідність подальшого поглиблення досліджень.

Цілі статті. Висвітлити сучасний стан використання земельних ресурсів України та обґрунтувати перспективи забезпечення ефективного й екологічно безпечного використання земель сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні відзначається різке погіршення і подальше стрімке руйнування ґрунтів за майже повної байдужості як з боку владних структур, так і суспільства. Те, що відбувається з колись найкращими в світі ґрунтами, сьогодні визначають як "тиху катастрофу". Факти погіршення родючості й прямого руйнування ґрунтів вражають. Щорічні втрати ґрунту в Україні досягають 600 млн т, у тому числі понад 20 млн т гумусу, який є головною природною "коморою" основних поживних речовин для рослин та головним стабілізуючим фактором сприятливого

агрофізичного стану ґрунту. Протягом року на одному гектарі втрачається від 550 до 800 кг гумусу. Враховуючи те, що валові запаси гумусу на різних типах чорноземів оцінюються в межах 300-760 т/га, неважко уявити перспективи прийдешніх поколінь. Причому просте арифметичне обчислення в даному разі буде дуже далеким від істини. Ситуація значно складніша й драматичніша. Ще в далекому 1981 році на Всесоюзному з'їзді ґрунтознавців констатували, що за 70-80 років валові запаси гумусу в ґрунтах колишнього СРСР скоротилися вдвічі. Зауважмо, що тоді вносили в середньому в десять разів більше органічних і мінеральних добрив, ніж тепер.

Деградаційні процеси охоплюють сьогодні понад 80% землі, що перебуває в обробітку, і площі деградованих ґрунтів в Україні щорічно зростають не менше як на 80 тис. га. Кожний третій гектар землі практично залишився без фосфору й калію.

Чим же зумовлено нинішній стан ґрунтів, і які перспективи його виправлення? Найпершим чинником називають неприпустимо високу й найбільшу в світі розораність території України, яка сягає 56,7%, тоді як у країнах ЄС вона не перевищує 25,6%, а у високорозвинутих країнах, зокрема у США, — 12% (табл.).

Таблиця

Структура земельних угідь протягом 1995-2008 рр., % [1]

Країна	Сільськогосподарські угіддя				Несільськогосподарські угіддя
	рілля	багаторічні насадження	пасовища	всього	
Україна	56,7	1,7	13,4	71,8	28,2
Польща	44,8	1,1	12,7	58,6	41,4
Франція	33,4	2,1	18,8	54,3	45,7
США	19,4	0,3	25,8	45,5	54,5
Росія	7,7	0,1	5,5	13,3	86,7
Австралія	5,9	0,0	53,4	59,4	40,6
Канада	5,0	0,7	1,7	7,5	92,5

Можна вважати, що дальший екстенсивний шлях використання землі в Україні вичерпано. Повноцінне господарювання на такій території обмежене вкрай слабкими фінансовими можливостями більшості сучасних сільськогосподарських підприємств і ускладнюється неприпустимими порушеннями в структурі вирощуваних культур. Фактично в переважній більшості господарств вирощують три культури: пшеницю, ячмінь і сояшник, а площі під головними ґрунтоутворювальними культурами — багаторічними бобовими й злаковими травами та зернобобовими — зведено до мінімуму.

Отже, українська наука пропонує радикальні заходи щодо збереження ґрунтів та підтримання їх родючості на задовільному рівні, до яких має долучитися й держава. Пропонується вивести з активного обробітку близько 10 млн га найгірших земель і зосередити всі наявні ресурси на 24,2 млн га кращих. За розрахунками вчених, концентрація матеріальних і фінансових ресурсів на 24,2 млн га дає можливість повністю забезпечити населення країни продуктами харчування власного виробництва і мати сталий річний експорт зерна на рівні 7 млн т; олії — 1,35-1,78; м'яса — 1,0 млн т.

Десять мільйонів гектарів, які пропонується вивести з активного обробітку, повинні бути залужені, а близько 2 млн га — поступово заліснені. Вирішальну роль у збереженні й підвищенні родючості ґрунтів мають відіграти багаторічні трави, зокрема люцерна, а також зернобобові культури. Причому люцерна повинна зайняти своє місце як у травосумішках на залужуваних землях, так і на землях, що залишаються в активному обробітку, де її площі мають становити близько 10% ріллі і ще 20% — площі зернобобових культур. За радянських часів посіви люцерни в Україні досягали близько 1,8 млн га (понад 5% ріллі), і ставилося завдання розширити їх до 3,0 млн га.

Саме люцерні відводиться така важлива роль у збереженні й підвищенні родючості ґрунтів тому що, будучи провідною кормовою культурою в світовому землеробстві (понад 35 млн га), люцерна має водночас і унікальні фітомеліоративні властивості.

Відновлення і розширення посівних площ багаторічних трав, і передусім люцерни, дасть можливість вирішити два найважливіших питання: створити міцну кормову базу для розвитку тваринництва та зберегти й підвищити родючість ґрунтів. На жаль, дуже багато сільгосп підприємств знищили худобу й посіви багаторічних трав. Проблемою стала заготівля кормів і для особистих господарств населення, де нині утримується понад 50% усього поголів'я ВРХ і близько 70% корів. Селяни самі шукають насіння багаторічних трав, щоб засіяти хоч невеликі ділянки на власних наділах. Але насіння багаторічних трав теж стало дефіцитом, про що свідчить стрімке зростання цін на насіння люцерни — з 10-12 грн/кг до 25 і більше на початку 2009 року.

Активну позицію з виправлення окресленого становища має СП-НІЦНС НААН. В інституті розроблено трирічну програму поновлення товарного насінництва люцерни, яка почала діяти у 2008 році. З нинішнього врожаю планується поставити на ринок України понад 50 т насіння люцерни, а через три роки довести річне його виробництво до 250-300 т, яких вистачить для щорічного збільшення посівів люцерни на 16-20 тис. га.

Витрати на протиерозійні та інші землеохоронні і меліоративні роботи постійно зменшуються. Зокрема, витрати на охорону зсільних угідь за період з 1990 по 2008 рр. скоротились у 25 разів. Площа еродованої ріллі протягом останніх років збільшилась на третину і щорічно розширюється на 100 тис. га, а вміст гумусу в ґрунтах знизився на 25%. Незважаючи на те, що за 90-і роки значно зменшилися обсяги виробництва аграрної продукції, індустріальні тваринницькі комплекси практично повністю припинили свою діяльність та різко зменшилося застосування мінеральних добрив й агрохімікатів. екологічний стан навколишнього природного середовища загалом майже не поліпшився. Природно-ресурсний потенціал аграрного виробництва втрачає свої відновлювальні та асиміляційні можливості, що загрожує ресурсо-екологічній безпеці суспільства, а зрештою - й продовольчій безпеці.

За останні 15 років внесення мінеральних добрив скоротилося в 11 разів, органічних - в 15 разів, до того ж нераціональні сівозміни, виснаження ґрунтів культурними рослинами та бур'янами призвели до погіршення родючості української землі. Відновлення родючості землі це складний довготривалий процес, який є невід'ємною складовою інтенсифікації, вимагає раціональної організації виробництва та залучення матеріальних ресурсів.

Активізація впливу негативних факторів на земельні ресурси зумовила пошук шляхів підвищення родючості та продуктивності ґрунтів, а також виникнення необхідності екологізації виробничих процесів у сільському господарстві та запровадження екологобезпечних систем землеробства і технологій. У зв'язку з цим набуває актуальності поняття екологобезпечного землекористування, під яким слід розуміти процес використання земель людиною, що передбачає збереження і підвищення рівня родючості ґрунтів за допомогою застосування системи заходів, до яких відносяться: вдосконалення структури сільськогосподарських угідь і посівних площ, ґрунтозахисний обробіток земель, науково обґрунтовані норми внесення добрив, застосування переважно біологічних методів захисту рослин та сучасної сільськогосподарської техніки.

Погіршення стану природного середовища спричинило виникнення в більшості економічно розвинутих країн так званого "зеленого руху". Вченими розроблялись і впроваджувались нові, альтернативні системи землеробства, які могли б усунути наслідки негативного впливу на ґрунт і допомагали б відтворенню його родючості. У країнах світу ці системи землеробства називались по-різному: органічна (США), біологічна (Франція), біодинамічна (Німеччина, Швеція, Данія), орґано-біологічна (Швеція, Швейцарія), альтернативна, екологічна, відновлювальна тощо. В основі зазначених систем землеробства лежить поверхневий обробіток ґрунту, який запобігає розвитку ерозійних

процесів, втратам поживних речовин і вологи в ґрунті та дозволяє знизити витрати на вирощування сільськогосподарських культур. В Україні з 1973 по 1989 рік проводився масштабний експеримент по випробуванню технологій обробітку ґрунту без обертання скиби на території Полтавської та інших областей. Загальновідомою в нашій країні є також ґрунтозахисна система землеробства з контурно-меліоративною організацією території, розробляються і впроваджуються біологічні системи землеробства.

За результатами дисертаційного дослідження встановлено, що різкий перехід від традиційного землеробства до альтернативних його видів у вітчизняних умовах не виправданий. Запровадження альтернативного землеробства дає змогу отримувати добрі врожаї сільськогосподарських культур тільки на високородючих ґрунтах із оптимальним вмістом поживних речовин. Тому в Україні його слід впроваджувати на чорноземах, які розташовані в екологічно чистих районах Полтавської, Дніпропетровської, Харківської, Сумської, Чернігівської, Київської, Черкаської, Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Луганської областей. На ренгті сільськогосподарських земель необхідно проводити поступову трансформацію традиційного (інтенсивного) землеробства в інтегроване з екологічною орієнтацією, яке має бути економічно й екологічно врівноваженим, тобто включати основні складові альтернативних систем з одночасним застосуванням у невеликих дозах засобів хімізації. Таке землеробство буде безпечним для навколишнього природного середовища і дасть можливість отримувати високі врожаї сільськогосподарських культур.

Висновки. Сільськогосподарське виробництво слід розглядати через призму необхідності отримання достатньої кількості продуктів харчування для суспільства та сировини для переробної промисловості без нанесення шкоди навколишньому природному середовищу. При цьому виробництво має бути економічно вигідним і соціально орієнтованим. Саме ці умови визначають рівень сталості землеробства та сільськогосподарського виробництва взагалі.

Анотація

В статтю отражено современное состояние использования земельных ресурсов Украины. Обоснованы перспективы обеспечения эффективного и экологически безопасного использования земель сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: земельные ресурсы, земля, рациональное использование, почва, земледелие, сельскохозяйственное производство, экологическая безопасность.

Summary

The current state of land resources conservation of Ukraine is considered in this article. The supply prospects of effective and ecologically safe agricultural land use are based here.

Key words: land resources, land, conservation, soil, agriculture, agricultural production, ecologic safety.

Список використаних джерел

Матеріали Держкомстату України [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.